

CLAUDE LAURIOL

A HUGENOTTÁK A NANTES-I EDIKTUM VISSZAVONÁSÁTÓL A TOLERANCIARENDELETIG (1685–1787)

Voltaire fellépése egy sor protestáns mellett és mindenekelőtt a súlyosan meggyötört Calas család érdekében vezetett kampánya Franciaországban és Európában maradandó hatást gyakorolt. Amikor hamvait 1791 júliusában a párizsi Pantheonba vitték, elsősorban a Calas család védőjét tisztelték benne. Voltaire elkötelezettségének ez a dicsfénye ahhoz a minden alapot nélkülöző feltevéshez vezet, hogy a hugenották és a filozófusok között természetes szerződés állott fenn. Anélkül, hogy a vitára utalnék azokról az okokról, amelyek Rousseau-t távolságtartásra, Voltaire-t pedig a „Calas-ügy”-ben való részvételre ösztönözték, szeretném bebizonyítani, hogy a kapcsolatok közöttük bonyolultak voltak, sok konfliktussal jártak, és hogy itt a francia felvilágosodás és a vallás régóta ismert feszültsége ragadható meg.

Az a heves konfliktus, amely a janzenistáknak az *Unigenitus* bullában való elítélése miatt a királyi kormányzat, a törvényszékek (*parlamentek*) és a klérus között tombolt, paradox módon táplálta azt a mentalitásváltozást, amelynek kezdeténél a filozófusok álltak. És a mentalitásnak ez az átalakulása vezetett ahhoz, hogy az államérdekek, a hit védelme, az állampolgárság és a katolicizmus szétváltak. Így bocsáthatta ki végül XIV. Lajos az 1787-es ediktumot, ezáltal a hugenották lényegében visszanyerték azt a társadalmi helyzetüket, amit egy évszázaddal korábban az „*un foi, une loi, un roi*” (egy hit, egy törvény, egy király) jelmondat alkalmazása a nantes-i ediktum eltörlésével elrabolt tőlük. A filozófusoknak sikerült a 18. század folyamán a toleranciát lassanként a filozófia alapértékévé változtatniuk, miközben az egyház ezt továbbra is a hit gyengítésének és elárulásának tekintette. Voltaire *Értekezés a toleranciáról* című műve, amelyet az Ima Istenhez koronáz meg, az évszázad legszebb szövegei közé tartozik. De az a hála, amelyet a hugenották Voltaire-rel szemben megőriztek, sem ármíthat azzal, hogy köztük és a filozófusok között nem fordultak elő újra és újra félreértések, nézeteltérések és a megértés hiánya. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a filozófusok ritkán ragadtak tollat annak érdekében, hogy rámutassanak a hugenották konkrét helyzetére Franciaországban, ami pedig drámai volt. Ez az 1685-ös nantes-i ediktum eltörlésével és különböző megtorló intézkedésekkel, súlyos terhekkel vette kezdetét, amelyek Louvois miniszter parancsára a visszavonást megelőzték vagy követték – még az udvar is szenvedett saját kegyetlen módszerei miatt. XIV. Lajos halála a régenskorszak idején reményt ébresztett a javulásra, sőt elterjedt az a hír, hogy az elmenekült hugenottáknak lehetővé teszik a visszatérést a királyságba. De az 1724-es nyilatkozat hirtelen véget vetett a monarchia bizonytalanságának és egyúttal a hugenották reményeinek: több mint fél évszázadra újra bevezették a Napkirály 1660 és 1715 közötti legszigorúbb intézkedéseit a kálvinisták ellen. A visszavonó rendeletről Franciaországot tisztán katolikusnak tekintették, úgy vélték, a protestánsok, akiknek számát a kb. 25 milliós népességből 1–3 millióra becsülték, eltűntek, azok pedig akik a királyságban maradtak, valamennyien áttértek számítottak. Olyan lelkesek hatására, mint Antoine Court és később Paul Rabaut a reformált egyház

alapjaiban újjászerveződött. "Sivatagi egyház"-nak (*Eglises du Désert*) nevezték őket, mert összejöveteleiket a szabad ég alatt, elhagyatott helyeken tartották és felidéztek a héberek és Mózes Istennel való találkozásának emlékét a sivatagban az Egyiptomból való kivonulás után.

A hugenották törvényen kívüliek voltak. Pásztoraikra vadásztak, s ha elfogták őket, halálos ítélet várt rájuk – Montpellier-ben a kivégzések az *Esplanade*-on és a *Place du Peyroun*-on zajlottak le. Gyülekezeteiket, amelyeket felfedeztek, a hadsereg szétkergette, és a hívőket, akiket nem öltek meg, s akiknek nem sikerült elmenekülniük, legye-nek bár nők, börtönbe zárták – ki nem ismeri a *Tour de Constance*-t Aiguesmortes-ban; a férfiakat kényszermunkára küldték a királyi gályákra, miközben az egész közösségre nehéz kollektív fogságot róttak. Mindenkit, aki nem az áttértéktől megkövetelt ortodox katolikus magatartást követte, a polgárjogok megvonásával büntettek, és szigorú intézkedéseknek vetettek alá minden visszaesőt. A nem pap előtt kötött házasságok semmisnek és érvénytelennek, az ilyen házasságból származó gyermekek pedig törvénytelennek számítottak, és az örökösödésből kizárták őket, s már kiskorukban elvették ezeket a gyerekeket szüleiktől, hogy kolostorban neveljék őket. Azokat, akik nem adtak bizonyosságot arról, hogy a helyes hitet vallják, számos foglalkozási ághoz való jutástól elzárták.

Minden bizonnyal a mentalitás, éppúgy mint a királyi politika, egészében tovább fejlődött, utóbbi az európai háborús helyzetnek megfelelően változásoknak volt kitéve. Továbbá egy újabb, a Camisard-háborúhoz hasonló felkeléstől tartottak, ami Languedocban a Cevenne-ktől a Földközi-tengerig terjedő területet egyetlen vérfürdővé változtatta, s a modern történészek megállapítása szerint 30 000 emberéletet követelt. Ez az oka annak, hogy az elnyomó intézkedések a 18. század ötvenes éveitől kevésbé szigorúan érvényesültek, mivel a monarchia – a klérus tiltakozása ellenére – nagyobb gondot fordított a nép jólétére és a gazdasági fejlődésre, mint az eretnység elleni harcra. De az intézkedések még mindig érvényben voltak, és esetenként újra működésbe léphettek a körülmények meg az egyes püspökök, bírák és királyi intendánsok buzgóságától függően. Toulouse-ban Rochette lelkész és az előkelő családból származó üvegfúvókat, a Grenier testvéreket 1762 márciusában néhány nappal Jean Calas előtt minden feltűnés nélkül kivégezték. Az az általános figyelem, amely Voltaire-nek köszönhetően a Calas-ügyre irányult, és Fenouillet de Falbaire *L'Honnête criminel* (A becsületes bűnöző) című darabjának hozzákapcsolódó sikere végül lejáratták ezt a kegyetlenséget és időszerűtlennek nyilvánították. De ez még a 18. század hetvenes éveinek kezdetéig, Beauvau herceg, Languedoc tartományparancsnoka személyes és elszánt beavatkozásáig tartott, aki az adminisztráció tehetetlensége és a makacsul fennálló előítéletek ellenére végül az utolsó foglyokat is kiszabadította a *Tour de Constance*-ból és a gályákról.

Csak az 1787-es ediktum tette meg az utolsó lépéseket a protestánsok bizonytalan jogi helyzetének ügyében. A 18. század hatvanas éveiben, eltekintve Voltaire-től és a Calas-ügytől – amelyben sem Diderot sem pedig Rousseau nem vettek részt –, meg kell állapítani, hogy a filozófusok könyveikben, leveleikben a hugenották drámai helyzetét alig említették meg. A fiktív művekben a protestáns hősök külföldiek, mint Prévost abbé regényében vagy Rousseau *Új Héloise*-ában. Ha hugenották szerepelnek, XIV. Lajos korából valók, mint Montesquieu *Perzsa leveleiben*, Voltaire *Vademberében*, vagy a 16. századi Franciaországban oly sok áldozatot követelő vallásháború időszakában játszód-nak, mint Voltaire *La Henriade*-ja. Ezzel szemben a történelmi és filozófiai művek foglalkoznak a monarchia és a katolicizmus, valamint a „köztársaság” reális vagy feltételezett kapcsolatával, azzal a kérdéssel, hogy ki a felelős a vallásháború kitöréséért és

tartósságáért, a protestantizmus mellékalakjaival és különböző irányzataival, főként Angliában, Hollandiában és Németországban, vagy a „filozófia” és a kálvinizmus kapcsolatával Svájcban. Megemlítendő itt Montesquieu *A törvények szelleme*, Voltaire-től a *XIV. Lajos százada*, a *Tanulmány az erkölcsről*, továbbá az első négy *filozófiai levél* Quaker-e és az *Enciklopédia* híres „GenF” szócikke. Az Enciklopédia, amelynek főszerkesztője Diderot után egy protestáns, mégpedig Jaucourt lovag volt, aki foglalkozott ugyan a református csoportosulások egyes vezetőinek csillogó figuráival, de sem Luthernek, sem pedig Kálvinnak nem szentelt külön részt és nem említette meg hangsúlyosan a protestánsok helyzetét a királyságban. A protestáns Rousseau csupán a *Levél Christophe de Beaumont-hoz* című művében tette ezt meg. A filozófusok csak a nantes-i ediktum visszavonásának és az ezzel együtt járó, szerintük idejétmúlt túlkapások kipelengérezésében voltak egységesek, valamint a jelenkori demográfiára és a királyság gazdaságára való kihatásukról szóló panaszokban és a haszon kimutatásában, amelyet a Franciaországgal ellenséges hatalmak a tömeges kivándorlásból húzhattak.

Friedrich Melchior von Grimm báró hevesen bírálta ezt a magatartást a következő szokatlan figyelmeztetésében, amelyet 1756-ban előkelő német olvasóknak szánt *Irodalmi levelzésében* a filozófusokhoz intézett: „fecsegünk, és hiú filozófusok töltik meg a fővárost a közjóról szóló értelmetlen szójátékokkal, hogy haszontalan restségünket palástoljuk, de széplelkű fecsegéseink ellenére bizonyos törvények igazságtalansága és kényszerítő ereje zavartalanul érvényesül a tartományokban. A protestáns lelkészek továbbra is a vérpadra kerülnek, és sok ezer lakos, akikkel szemben a királynak ugyanúgy igazságosnak és humanusnak kell lennie, mint a nagycsalád töredékével szemben az apának, hiszen ő mindnyájuk atyja, állandó üldözéseknek vannak kitéve: néhány erőszakos férfi által, akik visszaélnak a királyi felhatalmazással, s néhány fanatikus püspök által, akik megszenteltlenítik az egyetlen szent Isten nevét, az egyetlen lényét, aki kijelentésük szerint a legfőbb jótevő, hogy barbár kegyetlenségük túlkapásait igazolják. Hárommillió állampolgár csupán akkor élvezheti a király védelmét, ha magára ölti az álszentség gyűlöletes maszkját. Mire jó nekünk a bölcsesség, amellyel kérkedünk, és a fény, amely megvilágít és felvilágosít bennünket – miként oly nagyszerűen magasztaljuk önmagunkat –, ha ez nem járul hozzá ahhoz, hogy testvéreink vidámabb, boldogabb és nyugodtabb napokat élhessenek.”

Nem könnyű ezen illusztris filozófusok hallgatását megmagyarázni, akik egyébként oly sokat fáradoztak, hogy „jót tegyenek”. Annak bizonyítékát láthatjuk benne, hogy az elnyomás és kényszer politikája, amelyet a monarchia és az egyház több mint egy évszázadig a hugenottákkal szemben folytatott, sikeres volt. Csak kevés, Párizstól távoli vidéken és filozófusi körökben volt számszerű befolyásuk: Poitou-ban, Guyenne-ben, Foix, Cevenne és Languedoc vidékén, Vivarais-ban és a Dauphiné-ban. Másutt megelégedtek az újonnan áttért státussal és nem kérték számon a kultusz szabadságára vonatkozó jogot. A filozófusok hallgatása társadalmi és földrajzi eredetükkel is kapcsolatba hozható: csak ketten protestánsok közülük. Meg kell jegyezni, hogy a genfi Rousseau különleges esetétől eltekintve, Prévost abbé egy ideig protestáns volt, Montesquieu pedig egy hugenotta nőt vett feleségül. Az egyik a két protestáns közül, a visszahúzó Jaucourt lovag Párizsban élt, és Diderot első munkatársaként lett ismert, mellette az Enciklopédia fő szerzője volt, de személyiségéről és mélyebb meggyőződéséről keveset tudunk. A másik protestáns, La Beaumelle, erős egyéniség és termékeny szerző volt, Cevenne-ből származott és életének második felében Languedoc-ban élt, s később a Calas-ügyben személyében megtámadottnak érezte magát. Többször merészen lépett fel hittársai védelmé-

ben anélkül, hogy megtorlástól vagy a *XIV. Lajos százada* híres szerzőjével való szembezállás kockázatától tartott volna. Figyelembe kell itt venni azon filozófusok sebezhetőségét és tartózkodását, akiknek ez tanácsos volt, mert nem támaszkodhattak, mint Voltaire Ferney-re, gazdag birtokra és biztos állásra, amelyek megvédték a szigorú cenzúrától és a hatóság különböző kényszerintézkedéseitől. Az Enciklopédia alkotói elsősorban indokolt aggodalmat éreztek, hogy vállalkozásukat, amely már több alkalommal tilalom vagy fenyegetés miatt veszélybe került, befejezhessék. De az igazság kedvéért el kell mondani, Diderot nem tudta, hogy Jaucourt protestantizmusról szóló cikkét a kiadó cenzúrázta és megváltoztatta. Továbbá elfogadható az a nézet is, hogy a hugenottákkal szembeni türelmetlenség és a megtorló intézkedések elítélése náluk burkoltan fogalmazódik meg, és állásfoglalásaik összességéből logikusan levezethető. A sorok között kell tehát olvasni, s nem engedni a felületes olvasás által félrevezettetni magunkat. Amennyiben a hallgatásuk tehát a valóság látszata lenne, megérdemelné a teljes újraértékelést. Végül abban láthatjuk még a filozófusok bizalmatlanságát, hogy bizonyos mértékig osztották a hugenottaellenesek előítéleteit a protestantizmussal mint hitformával szemben, s ha nem is a vallásháború után, de a Camisard-mozgalomtól részben a fanatizmus hordozójának tekintették – ez volt Voltaire első reakciója amikor Calas kivégzéséről értesült –, és ebben a tekintetben a protestantizmus szemükben a társadalmi rendet veszélyeztette, s mivel a republikánus szellemet éltette, monarchiaellenes volt. Alapjában véve a filozófusok, Montesquieu, Rousseau és Voltaire a vallás jelensége iránt mint társadalmi és politikai összehasonlítási tényező iránt érdeklődtek: az individuális lelkiismeret nem volt náluk érzékelhető.

De éppen ezek a filozófusok tették a toleranciát – amit az eltévelyedéssel szembeni nem korlátozható gyengességként, illetve a vallási bizonyosság elárulásaként fogtak fel – a felvilágosult embernél az egyház kárára érvényesülő pozitív értékévé. A hugenották szabad vallásgyakorlásért vívott hosszú harcának végén ezek az erőfeszítések meghozták eredményüket, de nem minden ellentmondás nélkül. 1685-ben a filozófusok éppúgy üdvözölték a nantes-i ediktum visszavonását, mint a protestánsok kivételével minden francia. A hit ezen eseményéhez természetesen gratulált XIV. Lajosnak Bossuet, de Mme de Sévigné is, sőt még La Fontaine is hálásnak mutatkozott a királynak az eretnokség kiirtásáért. Egyedül Boileau nem tartott a hálálkodókkal. Valamint Bayle a *Commentaire philosophique sur ces proles de Jésus-Christ* „*Contrains-les d'entrer*” (Filozófiai kommentár Jézus Krisztus eme szavaihoz: „Kényszerítsétek őket, hogy belépjenek”) című művében követelte a jogot a lelkiismeret eltévelyedésére és minden egyes vallás tiszteletben tartására, feltételezve őszinteségét. Ez a követelés messze megelőzte korát, s röviddel a visszavonási rendelet után nem volt megvalósítható. Nyilvánvalóvá kellett válnia – mielőtt még az írók megváltoztatták volna magatartásukat –, hogy XIV. Lajos intézkedései mind vallási, mind pedig gazdasági téren elhibáztak voltak. Montesquieu *Perzsa leveleiben* egészen annak a feladatnak szentelte magát, hogy ezeket kipellengérezze. A döntő szerep azonban Voltaire-re hárult. A *Henriade* óriási sikerével a tolerancia szolgálatába állította költészetét, minden korszak ligáit és fanatizmusát tette felelőssé a szenvedésekért, és XIV. Lajossal éles kontrasztban, ragyogó színekkel festette meg IV. Henrik képét, a jó királyét, aki elismerte népe boldogulásának elsődlegességét a vallási vitákkal szemben, s a vallásháborúnak a nantes-i ediktummal véget vetett. *Zaire* című tragédiájával, amelynek fő témája Krisztus és a mohamedánok közötti tolerancia volt, újra sikerült a közönség széles rétegeinek érzelmeire hatnia. A *Zadig*, a *Micromégas*, a *Candide* és *A vadember* ismét a fanatizmus örületét és a tolerancia jótéteményeit ábrá-

zolták szórakoztató elbeszélésekben. Történeti munkáiban, mint például a *XIV. Lajos százada* és a *Tanulmány az erkölcsről*-ben Voltaire ezen kritika alapján értékeli a múlt eseményeit. Ebből a szempontból az *Értekezés a toleranciáról* az intoleranciáról (*l'infâmie*) szóló voltaire-i kritika beteljesülésének tűnik. Kiemelkedők még Montesquieu és Rousseau politikai művei, továbbá az Enciklopédia ellenvetései az isteni kegyelemmel szemben, az egyes monarchák legitimitását sokszorosan a képességeikre alapozottnak látták, amely a nép jóléte érdekében működik, szavatolja a királyság jólétét, biztosítja a békét, és nem a hit erőszakos védelmében vagy az eretnenség kiirtásában szerez érdemeket. Az egész évszázad folyamán a monarchia, a klérus és a bíróságok a janzenizmus jelensége által ösztönzött vitákat folytattak az eredetről, a természetéről és mindenkor hatótávolságáról, és önkéntelenül is nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a filozófusok korábban fennálló kapcsolata a francia monarchiával, a katolicizmussal, az állampolgársággal és a vallással megszűnjön. Ezzel a hugenották előtt megnyílt az út, amely a szabad vallásgyakorláshoz vezetett.

Mindazonáltal a hugenottáknak komoly fenntartásai voltak a filozófusokkal szemben, egyeseket tartózkodóknak nyilvánítottak, főképp akkor, amikor be kellett vallaniuk, hogy bűnösök a Calas család védelmében. Először úgy vélték, hogy Montesquieu és Voltaire személyében megtalálták azt a támogatót, akire harcukhoz szükségük van. Elégtételt éreztek, hogy a vallásháború és a királyságot akkoriban sújtó szerencsétlenségek felelősségétől mentesültek, de IV. Henriknek a *Henriade*-ban dicsőített megtérése számukra nem jelentett követendő példát, hiszen oly sokan tagadták meg életük és szabadságuk kockázatásával a rövid esküformula kimondását, ami pedig mindkettőt megőrizhette volna számukra. A *Filozófiai levelek* a protestantizmust Nagy-Britanniában különös szekták összefüggéstelen képződményeként mutatta be és újra felhasználta a Bossuet által oly gyakran alkalmazott vezérgondolatokat a reformegyházak ellen. A presbiteriánusok ábrázolása ugyanezen művekben, ami a tanítást és az Ekkleziológiát illeti, a francia kálvinizmus közelségébe utalták, hirdette a *XIV. Lajos százada* kálvinizmusról szóló híres és tendenciózus része. Megnyugvással figyelték, hogy amikor La Beaumelle konfliktusba keveredett Voltaire-rel, *Réponse au Supplément au Siècle de Louis XIV* (Válasz a Kiegészítés a XIV. Lajos századához) című művével képes volt a francia protestánsok képét módosítani. A megjegyzések, amelyekkel a *XIV. Lajos századát* fűszerezte, arra törekedtek, hogy XIV. Lajos uralmának protestáns interpretációját fogalmazzák meg, és *Mémoires pour servir à l'histoire de Mme Maintenon et à celle du siècle passé* (Mme Maintenon és ezen elmúlt század történetéhez szolgáló feljegyzések) című művének ezt az érdemét el is ismerhették. A Calas-ügy időszakában Court de Gébelin lelkész szükségesnek látta, hogy az *Értekezés a toleranciáról* című művel szemben egy ellendarabot hozzon nyilvánosságra, aminek a *Les Toulousaines* (A toulouse-iak) címet adta, ebben Voltaire-rel szemben azt a célt tűzte ki, hogy a kálvini tanítást, az összejöveteleket lefolyását és a pap szerepét a sivatagi egyházakban a legnagyobb pontossággal írja le. A protestánsokat ugyanis ugyanúgy megdöbbenette, mint a katolikusokat az a tiszteletlen és ironikus hang, amit Voltaire velük szemben az *Értekezés a toleranciáról*-ban használt, az a mód, a modor, amelyben kijelentette, hogy lényegében minden vallás fanatikus – Szervét Mihály kivégzésével kapcsolatban a kálvinizmus kegyetlen lelkéről beszélt. Azok, akik minden kockázat ellenére sem mondtak le összejöveteleikről, találva érezték magukat a minden nagy vallással szemben megfogalmazódó szkepticizmus által, ami a *Zaire*-ban kifejezésre jutott, ahol a kereszténységet és az iszlámot ugyanazon univerzális vallás két megjelenési formájaként mutatta be, igazságukat az

emberek csak akkor találhatnák meg, ha dogmáiktól és vallási praktikáiktól megszabadulhatnának. „Egy angol szabad emberként kel útra az égbe, ami a kedvére való.” – olvasható még a *Filozófiai levelekben*. A hugenottákat bosszantotta, hogy Voltaire állandóan a szekta szóval jellemezte őket, és ragaszkodott hozzá, hogy a kínai és hindu vallást mint mintaképet tüntesse fel. Végül a hugenották elutasították mind a szemrehányásokat, mind pedig a bókokat, amelyeket Voltaire ellentmondásos módon címzett: tudniillik, hogy egyrészt egy intoleráns vallás hívei – gyakran utal a cevennes-i „Fanatikusok”-ra –, másrészt pedig egy olyan filozófia követői, amely a deizmus közelébe úgy juthatna, ha elvetné a kereszténység fő dogmáit és Jézus istenségének hitét – ez a téma megtalálható az Enciklopédia Genf szócikkében, ami a genfi pappal való botrányhoz vezetett. Valójában nehezen érthető, miként volt lehetséges, hogy a sivatagi egyházak az egész 18. század folyamán a következő évszázadban bekövetkező felnőtté válásba vetett tiszta hittel vészelték át a nehéz időket.

Amikor a 18. század ötvenes éveiben a püspökök ismét kirobbantották a protestánsok szabad vallásgyakorlásáról szóló vitát, új érveket kerestek a két nagyság, Montesquieu és Voltaire éppen akkor megjelent műveiben, *A törvények szellemében* és a *XIV. Lajos századában*. A kálvinizmusról szóló részben Voltaire ezt a lázító és monarchiaellenes szellemet összekötötte mindenféle vallási és világi autoritás megkérdőjelezésével. Az a tény, hogy a *Henriade* és a *Zaire*, valamint más sikerművek szerzője ilyen hagyományos érveket vett újra elő, nyugtalanította a hugenottákat. Annak érdekében, hogy Voltaire nyilvánosságra tett hatását tompítsa, Court lelkész a következőket írta a *Le Patriote français et impartial* (A francia és pártatlan hazafi) című művében: „A híres Voltaire arra vetemedett, hogy azt állítsa, a hugenották a természettől a király ellenségei, és a prédikátorok fő célja, hogy a kormányt a demokráciára kényszerítsék. Ez nem jelent mást, mint hogy ezeket a rágalmakat megismétli és megerősíti, és kissé a saját hírnevével törődik.” Voltaire eseténél, akinek személye vitatott volt, sokkal inkább megnyugtatta a hugenottákat, hogy a tekintélyes Montesquieu-t bevonták a harcba ellenük. A katolikus apológéták kisajátították a nagy figyelmet keltő *A törvények szelleme* XXIV. könyvében az 5. fejezet következő címszavát: „a katolikus vallás inkább alkalmas egy monarchia számára, és a protestantizmus jobban megfér a köztársasággal”. Montesquieu-nél a politikusok mindenütt megtalálták annak a republikánus szellemnek az igazolását, amelyet szerintük a hugenották kergettek, a királlyal és az egyházzal szembeni zendülés szellemét, amely Franciaországban és egész Európában a reformáció kezdete óta csupán pusztítást és mészárlást okozott. Mindezekre való reakciónkban a hugenották hevesen bizonygatták hűségüket nemcsak a monarchiához, hanem a monarcha személyéhez is, amit a király betegsége és a Damien-merénylet idején be is bizonyítottak. Ellenségeik vádaskodásával szemben, hogy a külfölddel paktálnak, a nagy európai konfliktus idején megmutatták, hogy valóban teljesen lojálisak. Ugyanúgy mint a katolikusok, a protestáns elit is elítélte a Camisard-háborút. Court *A francia hazafiban* hosszasan bizonygatta, hogy Montesquieu olyan nagy zseni volt, hogy a monarchia és a katolicizmus jogtalanságát egybe foglalta. Bizonyítékként említette az európai történelemben igazoltan protestáns monarchiákat és katolikus köztársaságokat. La Beaumelle *La Suite de la Défense de l'Esprit des lois* (A törvények szelleme védelmének folytatása) című művében és Court de Gébelin *A toulouse-iakban* más véleményüknek adtak hangot: távol tartva magukat attól, hogy Montesquieu kijelentésének ellentmondjanak, bizonyítékokkal támasztották alá azt, és a javukra fordították; kijelentették, hogy *A törvények szelleme* szerzője kipellengérezte azt az alattvalói szellemet, amely a katolicizmust jellemzi, és di-

csóti a protestantizmus szabadságszelleme mint a modern monarchia vallását, amely jólétét alattvalói vallási sokszínűségére alapozza. *A törvények szelleme* Court de Gébelin által kínált értelmezésében a hugenották érzékelték vallásszabadságra való törekvéseik védelmét. A hugenották többsége azonban megmaradt abban a meggyőződésben, hogy Voltaire és Montesquieu szerencsétlen módon olyan fegyvert adott ellenük ellenségeik kezébe, ami újraélesztette a régi előítéleteket.

A monarchiához való lojalitást nyilvánítják ki azok a szabad vallásgyakorlást célzó petíciók is, amelyeket a hugenották újra és újra a királyhoz intéztek, akit bár bölcsnek és nagylelkűnek tartottak, de véleményük szerint tanácsadói rosszul informáltak és kedvezőtlenül befolyásolták. Folytonos próbálkozásaik csak 1787 novemberében — miután Montesquieu és Voltaire, de Rousseau és Diderot is halottak voltak már — nyerték el jutalmukat, hála az amerikai függetlenségi háborúban győztes La Fayette által vezetett egyes emberek makacosságának, Malessherbe-nek, a nagy államférfinak, a lelkész Rabaut Saint-Etienne-nek, a sivatagi egyházak kiemelkedő alakja fiának. Az ediktum azonban, amellyel az egyház sikertelenül igyekezett szembeszegülni, s amelyet XIV. Lajos a királyi abszolutizmus egyik utolsó intézkedéseként erőszakolt ki, a protestánsok körében ellentétes visszhangot keltett. Egyesek még azt is kinyilvánították, hogy elutasítják és nem veszik igénybe a feltárló lehetőségeket a sivatagi egyházakban kötött azon házasságok és keresztelek legalizálására, amelyeket nem pap, hanem bíró jegyzett be. Ennek az volt az oka, hogy az ediktum lényegében arra korlátozódott, hogy azok egzisztenciáját elismerje, „akik nem katolikus hívőknek vallják magukat” — a zsidókat ebbe nem értették bele — és számos foglalkozási ág — az oktatás- és igazságügy kivételével — elérését lehetővé tette, de sem nyilvános kultuszszabadságot, sem pedig mint egyházi megillető szabadságot nem biztosított számukra. Ebben a — nem helytállóan tolerancia-rendeletnek nevezett — ediktumban csak a protestantizmus társadalmi dimenzióit vették számításba, s ezt azokkal az elképzelésekkel leplezték, amelyeket olyan filozófusok, mint Montesquieu, Rousseau és Voltaire a vallásról alkottak. A különböző törvényszékek és a klérus együttes ellenállása azt mutatja, hogy az ediktum korlátai ellenére — összehasonlítva II. József korábbi rendeletével, ez visszalépést jelentett — kihasználta azokat a lehetőségeket, amelyeket akkoriban a francia mentalitás megengedett. Először ismerték el, hogy a Francia Királyság alattvalója lehet valaki anélkül, hogy katolikus lenne. A felgyorsuló események azonban korlátozták a rendelet alkalmazását. Az 1789-es forradalom a protestánsok körében szilárd támaszra talált, mert rövid idő alatt mindazt megadta nekik, amit a monarchia vonakodott: augusztusban az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának X. cikkelyével a kultuszszabadságot és decemberben valamennyi foglalkozás elérését. Ez a politikai magatartás az újkori Franciaországban sokáig fennmaradt. Igaz, hogy a protestánsok választható és demokratikus szervezetei a presbitériummal és a szinódussal szokatlan kivételt jelentettek az ancien régime Franciaországában. Tévedés lenne ebből arra következtetni, hogy a hugenották általában és különösen a Camisard-ok republikánus ideált követtek. A filozófusokhoz hasonlóan írásaikban folyvást a monarchiához való hűségük tényét bizonyították, amelynek isteni legitimitását a Pál apostol levele a rómaiakhoz XIII. caput biztosította, és azt hirdették, hogy inkább az Istenre kellene hallgatni, nem pedig az emberekre, amit egy Voltaire nem állíthatott volna.

(Fordította: Nagy Ildikó)